DOI: https://doi.org/10.31392/NZ-udu-168-1.2026.10
УДК 37(09)(477)

Пасічняк Олександр Миколайович,
аспірант кафедри теорії і методики позашкільної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0009-0006-2589-6618
emeil: o.m.pasichniak@udu.edu.ua

ЩОДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті доведено, що становлення позашкільної освіти в Україні на початку XX століття було комплексним соціально-культурним процесом, у якому провідну роль відігравали громадські ініціативи, земства та культурно-просвітницькі товариства. Мета дослідження полягає у висвітленні процесу становлення та розвитку позашкільної освіти в Україні на початку XX століття, аналізі її організаційних форм, інституцій та педагогічних ідей, що визначали зміст і спрямованість освітньої діяльності поза межами шкільних закладів. На основі аналізу історико-педагогічних джерел, архівних матеріалів, звітів земських установ і діяльності громадських організацій простежено основні етапи розвитку позашкільної освіти та визначено чинники, що сприяли її поширенню.

Дослідження виявило, що вже наприкінці XIX – на початку XX століття сформувалися ключові форми позашкільної освіти, зокрема народні читальні, бібліотеки, недільні школи, публічні лекції, освітні курси, гуртки та культурно-просвітницькі заходи. На основі архівних звітів встановлено, що найбільш активними в організації позашкільної освіти були земства Харківської, Катеринославської, Київської, Чернігівської, Полтавської, Воронезької та Херсонської губерній. Визначено, що її розвиток був спрямований не лише на поширення знань, а й на культурний розвиток, самоосвіту, формування громадської активності та задоволення освітніх потреб населення. Встановлено, що на початку XX століття закладено принципи позашкільної освіти, актуальні й сьогодні: добровільність, безоплатність, відкритий доступ, рівні можливості, гнучкість та орієнтація на потреби місцевої громади. Наукова новизна полягає у систематизації та аналізі фактичного матеріалу досліджуваного періоду, виявленні малодосліджених форм і механізмів функціонування позашкільної освіти та визначенні ролі громадських інституцій у її становленні. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням регіональних особливостей розвитку позашкільної освіти та її історичної спадкоємності із сучасною системою неформальної й позашкільної освіти.

Ключові слова*: позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, історія, початок XX століття, народний дім, товариства сприяння позашкільній освіті, недільні школи, Софія Русова.*

Актуальність та доцільність дослідження історії позашкільної освіти України зумовлені її значущою роллю у формуванні особистості, національної свідомості, розвитку компетентностей та збереженні культурних традицій поза межами школи.

Ретроспективний аналіз дозволяє простежити еволюцію позашкільної освіти, виявити закономірності та інноваційні практики, що мають науково-

теоретичну й практично-методичну цінність

У сучасних умовах суспільних викликів та реформування освітньої системи позашкільна освіта виконує функції соціалізації, психологічної підтримки й патріотичного виховання дітей і молоді, що робить її історичне дослідження необхідним для розробки ефективних стратегій розвитку освітньої політики та інтеграції національних традицій в сучасний освітній дискурс.

Перші нариси історії становлення позашкільної освіти в Україні були написані її активними учасниками – Софією Русовою, Степаном Сірополком, Олексієм Цікавим, тому їх роботи можна вважати одночасно й пам'ятками історіографії та історичними джерелами [9, 10, 13].

Розвиток позашкільної освіти у праці С. О. Сірополка розглядається нерозривно з процесом спротиву імперській політиці із заборони вживання української мови в освіті, українського книговидання, цензурному тиску.

У дослідженнях сучасних вчених окрема увага приділялася питанням історії позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти.

Історичний огляду розвитку позашкільної освіти в Україні зроблено в дослідженні професора Олени Володимирівни Биковської [2]. В її працях вперше представлено та обґрунтовано періодизацію історії позашкільної освіти в Україні.

Аналіз історії розвитку позашкільної освіти в Україні у першій половині ХХ століття було проведено Ларисою Костенко [3].

Історія позашкільної освіти Волині-Житомирщини ґрунтовно викладена в дисертаційному дослідженні Інни Можарівської [5].

Встановлено, що період наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття століть мало досліджений та недооцінений з точки зору своєї значущості для позашкільної освіти. Адже саме тоді вона стала невід'ємним складником системи освіти.

Метою статті є висвітлення процесу становлення та розвитку позашкільної освіти в Україні на початку ХХ століття, аналізі її форм, інституцій та педагогічних ідей, що визначали зміст і спрямованість освітньої діяльності поза межами школи.

Складністю дослідження позашкільної освіти наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття є відсутність чіткої нормативної бази позашкільної освіти, яка б визначала її правові чи організаційні засади.

Цілком справедливо відзначав С. О. Сірополко, говорячи про стан позашкільної освіти початку ХХ століття: «Увесь розвиток позашкільної освіти завдячував діяльності громадських організацій земств, міських самоврядувань, кооператив, просвітніх товариств та приватній ініціативі, тим часом як уряд ставив лише колючі загороди, щоб затримати той розвиток» [10, с.452].

Таким чином, першість у процесі становлення позашкільної освіти належала громадській та приватній ініціативі, яка з часом знайшла підтримку серед органів місцевого самоврядування.

Але ці ініціативи неминуче наштовхувались на протидію влади, яка

намагалася обмежити вплив на населення, зокрема, «шкідливих» (на думку правлячого режиму) ідей. Наприклад, перший в історії збірник нормативно-правових актів Російської імперії, присвячений позашкільній освіті, який датований початком 1900-х, містив понад 70% всіх юридичних документів, що вводили різні обмеження діяльності в позашкільній освіті, жорстку цензуру на друковані видання, свободу слова тощо [7].

Виявлено, що станом на кінець XIX століття встановились наступні форми позашкільної освіти: школи для дорослого населення (недільні, вечірні, повторювальні), установи для задоволення потреби в читанні (бібліотеки, читальні, книжні склади); установи для поширення серед населення наукових та спеціальних знань (читання, курси, лекції), театр, народні будинки тощо.

Варто відзначити, що в 1860-х рр. недільні школи відкривали духовенство, громадські організації, приватні особи. Проте ці школи швидко стали предметом пильної уваги органів внутрішньої безпеки Російської імперії. Більшість із них були закриті протягом перших років свого існування, винятком стали недільні школи духовного відомства.

Серед недільних шкіл приватної форми власності найдовше проіснувала недільна школа Христини Алчевської в Харкові – майже 60 років (1862-1919 років) та с. Олексіївка на Катеринославщині, заснована в 1879 році теж Алчевською [13, с.44; 1, с. 233]. Важливим було, що навчання в цій школі було безкоштовним.

Помітний вплив на розвиток позашкільної освіти, за свідченнями сучасників, мали «комісії для влаштування народних читань», які виникли ще на початку 1860-х років.

Встановлено, що для регулювання їх організації 24 грудня 1876 року було видано урядом «правила» [13, с.44]. Дані «правила» допускали читання лише в губернських містах, при цьому для їх організації вимагався дозвіл попечителя навчального округа після попередньої згоди його з місцевим губернатором. Місцем влаштування цих читань могли бути виключно «казенні» та громадські приміщення. До прочитання допускались лише ті книги, що були схвалені Міністерством народної просвіти та Синодом, та лише ті особи, що перебували на духовній і педагогічній службі та вважалися «благонадійними».

Влаштовувати народні читання у повітових містах та поселеннях урядом було дозволено лише наприкінці 1894 року за клопотаннями земств. Проте на жорстких умовах: читання проводити лише з дозволу Міністерства народної просвіти за попереднім узгодженням останнього з міністром внутрішніх справ та обер-прокурора Синоду, під прямим наглядом та відповідальністю представників духовного або ж навчального відомства. Також відповідного посвідчення вимагало доведення «моральної та політичної благонадійності» осіб, що займались влаштуванням народних читань [13, с.44].

Народні читання отримали значне поширення, залучили значну кількість слухачів. Однак, для цих читань Міністерство народної просвіти дозволяло лише те, що було призначено для читання дітям, тому дорослі з часом стали залишати аудиторії.

На початок ХХ століття більшість так званих «читань» перейшли у відання товариств сприяння початковій народній освіті. З 1904 року читання в більшості місцях країни були зупинені, а 1906 року «правилами про зібрання» від 4 березня вони були віднесені до категорії публічних лекцій та стали влаштовуватися явочним порядком з відома місцевої поліції [13, с.45].

Земства в рамках розвитку народної освіти, охоплення освітою широких верств населення, особливо сільської місцевості, взяли на себе в тому числі й задачу організації позашкільної освіти. Земства облаштовують вечірні школи, ремісничі класи, народні бібліотеки та читальні, книжкові склади тощо.

На початок ХХ століття оформлюється мережа управління позашкільної освіти в різних регіонах країни на місцях.

Встановлено, що у цілій низці органів місцевого самоврядування українських губерній з'являються структурні відділи, підвідділи, які займаються виключно позашкільною освітою. Наприклад, відділи позашкільної освіти при повітових земських управах, підвідділи позашкільної освіти при відділах народної освіти губернських земських управ, міських управ, повітові земські комісії з позашкільної освіти тощо.

Як свідчать звіти органів місцевого самоврядування українських губерній, видатки в їх бюджеті на позашкільну освіту вже тоді почали ставати нормою. Статтями витрат були: грошові винагороди педагогічних працівників, книги та письмові приналежності, меблі, господарські витрати, екскурсії для вихованців, реквізити для сценічної діяльності тощо.

У 1909 році Харківське губернське зібрання на сесії прийняло рішення організувати додаткові курси для трьох категорій населення:

1) дорослого неграмотного населення;

2) дітей шкільного віку, що завершили початкову школу;

3) грамотне населення, що завершило і не завершило школу, і вийшло вже зі шкільного віку [13, с.47-48].

Пріоритет при організації цих курсів віддавався третій категорії. Навчання було безкоштовним, як і всі заходи з позашкільної освіти, що організовували земства. Викладацька робота на цих курсах гідно оплачувалась земством, виділялись кошти на засоби навчання. При цьому, 2/3 від усіх витрат закривало губернське земство, 1/3 – повітове земство, яке також надавало приміщення для курсів та квартиру для викладача [13, с.48].

Київське губернське земство, станом на 1908 рік, теж мало чимало успіхів в сфері організації позашкільної освіти: вечірні заняття велись на базі 70 шкіл, народні читання з «чарівним ліхтарем» та без нього в 58 пунктах губернії.

Як свідчать архівні дані, на цих читаннях перебувало 173368 слухачів, із яких діти – 43%, чоловіки – 33%, жінки – 24%. В 1909 р. це земство вже мало 47 безкоштовних бібліотек [13, с.48].

На основі масиву архівних джерел, зроблено висновок, що найактивнішими у розвитку позашкільної освіти були земства Харківської, Катеринославської, Київської, Чернігівської, Полтавської, Воронезької та Херсонської губерній.

Різні форми позашкільної освіти, не маючи своїх приміщень, розгорталася на базі різних закладів освіти. З розбудовою мережі народних домів на українських землях не так гостро стала відчуватися проблема пошуку приміщень при організації позашкільної освіти. Народні дома були освітньо-вихованими, просвітницькими, загальнодоступними культурно-мистецькими центрами, центрами дозвілля та громадського життя.

Народні дома стали місцем, де знаходили втілення будь-які організаційні форми позашкільної освіти того часу. З їх історією пов'язана діяльність багатьох відомих діячів українського національного відродження кінця XIX – початку XX століття.

На початку XX століття інтелігенцією було запозичено із Західної Європи концепт «народних університетів», як однієї із форм позашкільної освіти того часу в Європі. За ідейну основу діяльності народних університетів були взяти тези шотландця літератора, філантропа Джона Раскіна (John Ruskin), який у своїй діяльності відштовхувався від ідеї, що освіта та мистецтво не повинні бути привілеєм лише багатої верстви населення.

Встановлено, що Джон Раскіна (John Ruskin)та його послідовники, виступали за освіту як засіб соціальної справедливості.

Народні університети (або людові університети) мали на меті поширення науки в народі шляхом організації невеликих курсів із різних галузей знань, для того, аби зробити її суспільним надбанням.

Варто відзначити, що спроби поширити університетську науки серед народу виявились малоуспішними, особливо серед сільського населення, яке було абсолютно не підготовленим до такого навчання [13, с.49].

Окремою заслугою народних університетів було те, що вони також засновували свої заклади позашкільної освіти.

Після революційних подій 1905-1907 років в Російській імперії тогочасне суспільство вперше в історії імперії здобуло громадянські, політичні права та свободи, в тому числі свободу зібрань, об'єднань, союзів. Це зумовило появу цілої низки громадських організацій, зокрема «товариств позашкільної освіти та виховання», «товариств сприяння народній освіті», «товариств з поширення позашкільної освіти» тощо, які тоді виникали в багатьох губернських, повітових українських містах, інколи навіть в звичайних селах.

Встановлено, що ці товариства були досить багаточисельними та були не лише організаторами заходів з безкоштовного поширення позашкільної освіти для всіх верств населення, а й засновниками різних закладів позашкільної освіти – народних домів, дитячо-юнацьких клубів, читальнь-бібліотек, недільних, ремісничих, сільськогосподарських, мистецьких, спортивних шкіл, так званих «народних (людових) університетів», закладів культурного дозвілля тощо. Найбільші з них створювали цілі освітні розгалужені інфраструктури.

Одне із таких товариств – Київське Фребелівське товариство для сприяння справі виховання мало свій педагогічний інститут, який вперше у Східній Європі розпочав підготовку професійних кадрів для позашкільної освіти

[8]. Спадкоємцем Фребелівського педагогічного інституту у подальшому став Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Виявлено, що у червні 1915 р. в Харкові з ініціативи Харківського товариства з поширення в народі грамотності відбувся перший з'їзд з питань позашкільної освіти.

Одним із головних завдань з'їзду була необхідність узгодження спільного плану діяльності суб'єктів позашкільної освіти та з'ясування потреб позашкільної освіти.

Слід відзначити, що з'їзд одноголосно підтримав резолюцію Степана Сірополка про гостру потребу запровадження української мови в позашкільній освіті [10, с.463]. Харківський з'їзд приділив велику увагу питанням мистецького виховання, організації народного театру, народних хорів, народних свят, мистецьких вистав та ін. [10, с.463].

Як свідчать архівні дані, на початку ХХ століття набувають певного організаційного оформлення окремі напрями позашкільної освіти. Так, у рамках військово-патріотичного напряму виникає скаутський рух.

У Бахмуті лікар Антон Гончаренко заснував цей рух в 1909-1912 рр., паралельно у Кам'янці-Подільському засновується скаутський гурток Ісаї Сулковського [6, с.5].

За свідченнями окремих дослідників скаутського руху, це був стихійний процес, без централізованих наказів. Через декілька років скаутські організації існували вже в понад 20 українських містах.

Варто відзначити дуже відчутний контраст з доступністю позашкільної освіти в губернських, повітових центрах та сільській місцевості, особливо якщо врахувати той факт, що жителі сіл українських губерній складали в середньому 80-85% від загальної кількості тогочасного населення.

З огляду на це перед позашкільною освітою початку ХХ століття її організаторами ставилися різні задачі залежно від місцевості. Так, наприклад, міське населення у своїй більшості було готове для складніших форм та змісту позашкільної освіти, тоді як сільське населення часто потребувало здобуття елементарної грамотності.

Встановлено, що на початку ХХ століття в педагогічній науковій літературі виокремлюється напрям досліджень з позашкільної освіти – теорія позашкільної освіти. Видаються перші покажчики літератури, спеціалізована періодика для позашкільної освіти, словники термінів. З'являється спеціалізована література для працівників позашкільної освіти як наукового, так і практичного спрямування.

На початку ХХ століття спираючись на величезний досвід організації позашкільної освіти були обґрунтовані базові принципи та закладені основи реалізації позашкільної освіти, які актуальні і по теперішній час: добровільності, безоплатності, відкритого доступу та рівних можливостей, гнучкості, задоволення запитів конкретних людей певної місцевості.

Так, за твердженням Софії Русової, форма та зміст навчання у різних гуртках детермінуються віком учнів, їхнім видом діяльності, життєвому укладу

(сільське/міське населення) тощо [9, с.6].

Працівники сфери позашкільної освіти початку ХХ століття наполягали на визнанні позашкільної освіти рівноцінною шкільній, а відтак потребували однакової уваги та належних зусиль щодо її підтримки та розвитку, зрівняння в правах працівників позашкільної освіти з вчителями типових шкіл тощо [13, с.51].

Сподвижники позашкільної освіти того часу доводили суспільству, органам місцевого самоврядування та державі, що позашкільна освіта не лише складає невід'ємну ланку в загальній системі освіти, але й разом з нею є ще й одним з важливих факторів демократизації знання, демократизації науки [13, с.56].

Згідно періодизації історії позашкільної освіти, розробленої О.В. Биковською, виділяється окремий перший період розвитку позашкільної освіти в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) [2]. Це етап розквіту позашкільної освіти та максимальної її підтримки з боку Української народної республіки (УНР).

При Міністерстві народної освіти УНР було створено департамент позашкільної освіти, який очолила Софія Русова. Вона добилася вагомих успіхів в організаційному ствердженні позашкільної освіти та намагалася втілити власний проєкт системи національної позашкільної освіти.

Встановлено, що діяльність департаменту позашкільної освіти засвідчив всебічну підтримку позашкілля на вищому державному рівні, в т.ч. й в плані фінансового забезпечення [12].

Новостворений орган дбав також і про кадрове забезпечення позашкільної освіти шляхом організації курсів для інструкторів, фахівців з позашкільної освіти, навчально-методичного забезпечення працюючих в цій сфері [12, арк.5-7].

Софія Русова прагнула об'єднати зусилля всіх суб'єктів позашкільної освіти для виконання єдиної мети: «тільки активна організована й об'єднана праця всіх національно-культурних і громадських сил можуть забезпечити, до певної міри, нові національні форми нашого державного життя, надати їй міцний, сталий вигляд, вивести народ наш на шлях справжнього національного відродження і наприкінці зробити його освіченим господарем свої землі» [12, арк.8].

Висновок. Підсумовуючи, варто відзначити, що етап становлення позашкільної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку ХХ століття виявляє важливі історичні ресурси для сучасної політики та практики позашкільної освіти; подальші дослідження й архівні розвідки дозволять глибше відтворити регіональні особливості, відслідкувати вплив європейських освітніх моделей на український досвід позашкільної освіти та розширити практичні висновки.

Використана література:

1. Алчевська Христина Данилівна: Піввіковий ювілей (1862-1912): [Зб.]. М.: тип. т-ва І.Д. Ситіна, 1912. 244 с.

2. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : дис.... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2008. 470 с.
3. Костенко Л. Д. Розвиток позашкільної освіти України у першій половині XX століття / Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки. № 3 (36). Частина І. 2020. С. 26-31.
4. Мелентьєв О. Б. Теорія і методика позашкільної освіти. Умань: АЛМІ, 2013. 182 с.
5. Можарівська І. М. Розвиток позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття): автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / Можарівська Інна Миколаївна; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2011. 20 с.
6. Пластоліття Локальна історія. № 4. 2024. 96 с.
7. Позашкільна освіта: Систоліття зведення законів, розпоряджень, правил, інструкцій, статутів, довідкових відомостей та ін. / Укл. Г. Фальборком і В. Чарнолуським. Неофіц. вид. [СПб., 1905]. 359 с.
8. Про Фребелівський педагогічний інститут. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 707 (Канцелярія попечителя Київського навчального округу, м. Київ). Оп. 166. Спр. 9. 44 арк.
9. Русова С. Позашкільна освіта. Засоби переведення. Лекції, читанні на позашкільному факультеті Київського Педагогічному Інституті. Київ: Товариство Дзвін, 1917. 88 с.
10. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Укр. Вільний Ун-т, Друзі т-ва ім. Г. Ващенка. Київ, 2001. 912 с.
11. Сорока Т. П. Позашкільна освіта: ретроспектива та виклики сьогодення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка.* 2016. № 1. С. 31-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2016_1_7
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.2201 (Міністерство освіти Української Держави), Оп.1. Спр.58. 108 арк.
13. Цикавий О. І. Позашкільна освіта у Європі. Вороніж: Типо-лит. В.Д. Колесникова, 1910. 64 с.

References:

1. Alchevska Kh. D. (1912). Alchevska Khrystyna Danylivna: Pivvikovyi yuvilei (1862–1912): zbirnyk [Khrystyna Alchevska: Half-Century Anniversary (1862–1912): collection]. Moscow: Typohrafiia T-va I. D. Sytina. 244 s. [in Ukrainian].
2. Bykovska O. V. (2008). Teoretyko-metodychni osnovy pozashkilnoi osvity v Ukraini: dys.... dokt. ped. nauk: 13.00.01 [Theoretical and Methodological Foundations of Out-of-School Education in Ukraine: doctoral dissertation]. Kyiv. 470 s. [in Ukrainian].
3. Kostenko L. D. (2020). Rozvytok pozashkilnoi osvity Ukrainy u pershii polovyni XX stolittia [Development of Out-of-School Education in Ukraine in the First Half of the 20th Century]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky.* № 3(36). Part I. S. 26–31. DOI: https://doi.org/10.26661/2522-4360-2020-3-1-04 [in Ukrainian].
4. Melentieiev O. B. (2013). Teoriia i metodyka pozashkilnoi osvity [Theory and Methodology of Out-of-School Education]. Uman: ALMI. 182 s. [in Ukrainian].
5. Mozharivska I. M. (2011). Rozvytok pozashkilnoi osvity y vykhovannia na Volyni-Zhytomyrshchyni (druha polovyna XIX – 30-ti roky XX stolittia): avtoref. dys.... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of Out-of-School Education and Upbringing in Volyn-Zhytomyr Region (Second Half of the 19th – 1930s): extended abstract of candidate's dissertation]. Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni I. Franka. 20 s. [in Ukrainian].
6. Plastolittia [A Century of Plast]. (2024). Lokalna istoriia. № 4. 96 s. [in Ukrainian].
7. Falbork G., Charnolusskyi V. (Eds.). (1905). Pozashkilna osvita: Zvedennia zakoniv, rozporiadzhen, pravyl, instruktsii, statutiv, dovidkovykh vidomostei ta in. [Out-of-School Education: A Collection of Laws, Regulations, Rules, Instructions, Statutes, Reference Information, etc.]. Saint Petersburg. 359 s. [in Ukrainian].
8. Pro Frebelivskyi pedahohichnyi instytut [On the Froebel Pedagogical Institute]. (n.d.). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 707 (Kantseliariia popychytelia Kyivskogo navchalnoho okruhu, m. Kyiv). Op. 166. Spr. 9. 44 ark. [in Ukrainian].
9. Rusova S. (1917). Pozashkilna osvita. Zasoby perevedennia. Lektsii, chytanni na pozashkilnomu fakulteti Kyivskomu pedahohichnomu instytuti [Out-of-School Education. Means of Implementation. Lectures

Delivered at the Out-of-School Faculty of the Kyiv Pedagogical Institute]. Kyiv: Tovarystvo «Dzvin». 88 s. [in Ukrainian].
10. Siropolko S. (2001). Istoriia osvity v Ukraini [History of Education in Ukraine]. Kyiv: Ukrainskyi Vilnyi Universytet; Druzi tovarystva imeni H. Vashchenka. 912 s. [in Ukrainian].
11. Soroka T. P. (2016). Pozashkilna osvita: retrospektyva ta vyklyky sohodennia [Out-of-School Education: Retrospective and Contemporary Challenges]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika.* № 1. S. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2016_1_7 [in Ukrainian].
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 2201 (Ministerstvo osvity Ukrainskoi Derzhavy). Op. 1. Spr. 58. 108 ark. [in Ukrainian].
13. Tsykavyi O. I. (1910). Pozashkilna osvita u Yevropi [Out-of-School Education in Europe]. Voronezh: Tipo-lit. V. D. Kolesnykova. 64 s. [in Ukrainian].

O. Pasichnyak. On the development of after-school education in ukraine in the early 20th century.

The article demonstrates that the formation of out-of-school education in Ukraine at the beginning of the twentieth century was a complex socio-cultural process in which civic initiatives, zemstvos, and cultural and educational societies played a leading role. The aim of the study is to examine the formation and development of out-of-school education in Ukraine at the beginning of the twentieth century and to analyze its organizational forms, institutions, and pedagogical ideas that shaped the content and direction of educational activities beyond formal schooling. Based on the analysis of historical and pedagogical sources, archival materials, reports of zemstvo institutions, and the activities of public organizations, the main stages of the development of out-of-school education are traced and the factors that contributed to its spread are identified.

The study reveals that by the late nineteenth and early twentieth centuries, key forms of out-of-school education had emerged, including public reading rooms, libraries, Sunday schools, public lectures, educational courses, study circles, and cultural and educational activities. Analysis of archival reports indicates that the zemstvos of the Kharkiv, Katerynoslav, Kyiv, Chernihiv, Poltava, Voronezh, and Kherson governorates were among the most active in organizing out-of-school education. It is established that its development was aimed not only at disseminating knowledge but also at promoting cultural development, self-education, civic engagement, and meeting the educational needs of local communities. The study shows that the principles of out-of-school education established at the beginning of the twentieth century remain relevant today, including voluntariness, free access, openness, equal opportunities, flexibility, and responsiveness to community needs. The scientific novelty of the study lies in the systematization and analysis of factual materials from the period under investigation, the identification of understudied forms and mechanisms of out-of-school education, and the determination of the role of civic institutions in its development. Further research perspectives include a more detailed examination of regional peculiarities in the development of out-of-school education and its historical continuity with contemporary non-formal and out-of-school education.

Keywords: *out-of-school education, out-of-school education institutions, history, beginning of the twentieth century, People's House, societies for promoting out-of-school education, Sunday schools, Sofia Rusova.*

Дата першого надходження рукопису до видання:11.05.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації:26.06.2026